

Balogh István

Biztonságelméletek

Napjaink biztonságelméletei olyan tudományos konstrukciók, amelyek az egyes úgynevezett „referens objektumok” (például nemzetek, államok) biztonságának garantálásához nyújtanak segítséget. Jelentőségük összetett valóságunknak a biztonsági tanulmányok szempontjából való megértésében és feldolgozásában elvitathatatlan, jöllehet a kizárólag érvényes világmagyarázat szerepét egyik sem töltheti be, sokkal inkább változatosan alkalmazandó eszköztárszert alkotnak. Az alábbi tanulmány a biztonságelméletek szerepébe és különböző irányzataiba nyújt betekintést.

Mit nevezünk biztonságelméletnek? – A biztonsági tanulmányok rövid áttekintése

Mit takar a biztonságelméletek fogalma? Napjainkban sokan ismerni vélik az aktuális biztonsági kérdéseket – legyen az a szíriai polgárháborús helyzet, Irán atomprogramja, az Egyesült Államok Közel-Kelet-politikája, vagy éppen a gazdasági válság hatása Európában. Ez csupán annyit jelent, hogy a jól tájékozott embereknek általában vannak elképzeléseik bizonyos biztonságot érintő kérdésekről. Ugyanakkor a biztonságelmélet tárgya túlmutat az aktuális történéseken, eseményeken – arra törekszik, hogy magyarázatot adjon bekövetkezésükre, feltárja okaikat, és előrevetítse az események várható következményeit. Ezáltal a biztonsági kérdések értelmezése és értékelése sokkal inkább tudományos, illetve politikai feladat, amely oly távolinak tűnik az átlagemberek életétől a világ megannyi országában. *Viszont éppen ezek az értelmezések és értékelések a meghatározóak azokban a kérdésekben, amelyek kihatással lehetnek az emberek mindennapjaira.*

A biztonsági tanulmányok alapvetően a nemzetközi kapcsolatok egyik részterülete.¹ Megjegyzendő azonban, hogy a biztonsági tanulmányok nem azonosak a stratégiai tanulmányokkal, amely döntően a fegyveres erő alkalmazásának kérdéseivel foglalkozik, és éppen ezért sokkal szűkebb területet ölel fel, mint a biztonsági tanulmányok.² Én az alábbiakban a biztonsági tanulmányokra mint tudományos diszciplínára, a biztonságelméletre mint e diszciplína részterületére hivatkozom – ez megfelel az angolszász tudományos tradícióknak.

Nagy vonalakban vizsgálva, a biztonságelméletek azzal foglalkozik, hogy hogyan garantálható egyes entitások biztonsága. A biztosítandó entitást „referens objektumnak” nevezzük.³ A referens objektum több szinten is értelmezhető: például városok, régiók,

1 Collins, Alan: Introduction. In Alan Collins (ed.): *Contemporary Security Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2007, 2. o.

2 Baylis, John – Wirtz, James: Introduction. In Baylis, John – Wirtz, James – Gray, Colins S. – Cohen, Eliot (eds.): *Strategy in the Contemporary World*. (2nd edition.) Oxford University Press, Oxford, 2007, 13. o.

3 Buzan, Barry – Weaver, Ole – de Wilde, Jaap: *Security: a New Framework for Analysis*. Boulder, Lynne Rienner, 1998, 36. o. és Collins, Alan: *Introduction i. m. 2. o.*

nemzetek, államok, a nemzetközi rendszer vagy éppen az egész bolygó biztonságaként. Azonban e tanulmányban én a biztonságon a nemzetek biztonságát értem, amelynek legfőbb garantálója az állam. Globalizált világunkban mindez talán anakronisztikusnak tűnhet, ugyanakkor én még mindig hiszek abban, hogy az államok a nemzetközi rendszer legfontosabb szereplői, amennyiben a legtöbb erőforrással rendelkeznek a nemzetközi viszonyok és a nemzetközi stratégiai környezet alakításában.

A biztonságelméletek tehát absztrakt modelleken keresztül nyújtanak magyarázatot egyes referens objektumok – például egy nemzet – biztonságának megteremtésére.⁴ Stephen Walt logikáját követve a biztonságelméletek – mint a legtöbb elmélet – arra a kérdésre adnak választ, hogy hogyan működik a világ.⁵ Eszerint ezek az elméletek arra keresik a választ, hogyan működik valóságunk egy adott szegmense, és ez milyen kihatással van a valóságra. Továbbá az elméletek többsége normatív előírásokat is ad a szereplők számára arról, hogyan kezeljék a különféle sajátos eljárásokat ebben a valóságban.⁶ A fenti megkülönböztetés a biztonság eredendő politikai természetére emlékeztetheti az olvasót.⁷ A biztonságelméletek forgatókönyveket kínálnak arra, hogy a politikai szereplők hogyan befolyásolhatják egy adott entitás biztonságát. Így *a biztonság és a politika semmiképpen sem választható szét teljes mértékben, és ez a biztonsági tanulmányokra mint tudományos diszciplínára is jelentős hatással van.*

Ahogy már említettem, a biztonsági tanulmányok a nemzetközi tanulmányok részterülete, tudományos diszciplína, amely az első világháború után, részben az 1919-ben az egyesült királysági Aberystwyth Egyetemen felállított Nemzetközi Politika Tanszék működése nyomán alakult ki. A biztonsági tanulmányok tudományos diszciplínaként csak a második világháború után jelent meg, ami az időszak három kiemelkedő eredményével hozható összefüggésbe:

1. a nukleáris fegyverek megjelenése és egy termonukleáris háború kitörésének lehetősége;
2. a civilek számának növekedése egy olyan területen, ahol korábban a katonai személyzet dominált;
3. a tudományokba vetett hit, miszerint a tudományokat fel kell használni annak érdekében, hogy a világ egy biztonságosabb helyé válhasson és elkerüljék a háborút.

A civil tanácsadók alkalmazása a kül- és biztonságpolitika területén mindennapossá vált. Köszönhető ez annak a felismerésnek is, hogy civil és politikai ellenőrzést kell gyakorolni a történelem legpusztítóbb fegyverei fölött. Ezek a nézetek különösen az Egyesült Államokban terjedtek el, így a biztonsági tanulmányok születése is az Egyesült Államokhoz köthető leginkább.⁸

4 Collins, Alan: uo.

5 Walt, Stephen M.: International Relations: One World, Many Theories. *Foreign Policy*, No. 110. Special Edition, Frontiers of Knowledge, 1998, 29. o.

6 Gazdag Ferenc – Kiss J. László: Biztonságelméletek. In Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonsági tanulmányok – biztonságpolitika*. ZMNE, Budapest, 2011, 53–54. o.

7 Lásd Walt, Stephen M.: The Renaissance of Security Studies. *International Studies Quarterly*, 35. évf., 1991/2.

8 Buzan, Barry – Wæver, Ole: After the Return to Theory: The Past, Present and Future of Security Studies. In Collins, Alan (ed.): *Security Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2007, 386–387. o.

A nukleáris háborútól és a nukleáris fegyverek pusztító erejétől való félelemtől indítva a biztonsági tanulmányok első képviselői, tudósai elsősorban az elrettentés, célmeghatározás, telepítés és csapásmérés lehetőségeire összpontosítottak. A kutatások egy része az Egyesült Államokban a RAND Corporationben folyt, amely nem más, mint egy – eredetileg az Egyesült Államok légierijének kutatóközpontjaként működő – úgynevezett think tank. A RAND olyan interdiszciplináris megközelítéseket dolgozott ki a már említett kérdések vizsgálatára, mint amilyen a játékelmélet és a rendszerelemzés alkalmazása a különböző nukleáris stratégiai és biztonsági témakörök jobb megértése érdekében. Ez azt jelentette, hogy a legkülönbözőbb háttérrel rendelkező kutatókat vontak be a biztonsági kérdések tanulmányozásába – Albert Wohlstetter matematikus, Thomas C. Schelling képzettsége szerint közgazdász, Bernard Brodie politikatudományt tanított, Henry A. Kissinger pedig történész volt. A biztonsági tanulmányok „életének” az 1950-es és 1960-as évekre tehető első szakaszát gyakran „aranykorként” emlegetik, ami szoros kapcsolatban állt a hidegháború első szakaszában az USA és a Szovjetunió közötti politikai feszültségekkel. Ezzel az is együtt járt, hogy – leginkább politikai relevanciájuk miatt – elegendő kormányzati finanszírozás állt rendelkezésre a nagy kutatási projektekre.⁹

Az 1970-es évek jelentős változást hoztak, ugyanis a biztonsági kérdésekről való gondolkodás, elméletalkotás egyre inkább a különböző egyetemekhez kezdett kötődni. A think tankek pedig eközben a politika számára fontos elemzésekre összpontosítottak. Ugyanakkor a területet jelentősen befolyásolta a politikatudomány és a nemzetközi kapcsolatok elmélete is. Az 1970-es és 1980-as évek eseményei meggyengítették a biztonsági tanulmányok szerepét a hidegháború első éveivel viszonyítva: az olajválságok kihangsúlyozták a kölcsönös függőség és a nemzetközi gazdaság fontosságát, csakúgy, mint a biztonság nem katonai dimenziói és a nemzetközi rendszer vizsgálatának szükségességét. Mégis létrejött több tudományos központ és program ebben az időszakban a különböző egyetemeken, amelyek a nemzetközi biztonsági kapcsolatokról való gondolkodás motorjává váltak. Az 1980-as évek szintén jelentősnek számítanak a „bővítők” és „tradicionalisták” között kialakult vita miatt, amely azok között folyt, akik szélesíteni, illetve szűkíteni kívánták a biztonsági tanulmányok hatókörét.¹⁰ Erre az időszakra tehető a tudományterület két legkiemelkedőbb folyóiratának megalapítása *Security Studies* és *International Security* címmel.

Az 1990-es években az új biztonsági kihívások kutatása, amely kiemelt témává vált a hidegháború után, újabb lendületet adott a gondolkodásnak. Ekkor jelent meg a „biztonságiasítás” koncepciója, illetve a biztonság Barry Buzan és kollégái nevével fémjelzett szektorális megközelítése. Mindkettő nagyban befolyásolja azt a politikai folyamatot, ahogyan egy kérdés biztonságpolitikai kérdéssé válik. Buzan és társai minden bizonnyal a legismertebb képviselői a koppenhágai iskolának, amely szorosan kapcsolódik a biztonsági tanulmányokon belül a konstruktivizmushoz és a kritikai biztonsági tanulmányokhoz, amelyek mindegyike megkérdőjelezi a tradicionális biztonságelméleteket.

Az Egyesült Államok és Európa eltérő utat követtek az 1980-as, 1990-es években. Az európai biztonsági tanulmányok sokkal inkább hajlik a nemzetközi biztonsági kapcsol-

9 Uo. 386–390. o.

10 Uo. 390–393. o.

latok kritikaibb és konstruktivista megközelítésére, miközben az amerikai tudósok egy hagyományosabb elméleti perspektívát alkalmaznak. Ennek köszönhető az amerikai és európai biztonsági szakértők szerepének differenciálódása. Az amerikai szakértők közelebbi kapcsolatban maradtak a politikai döntéshozatallal, míg az európai biztonsági tanulmányok egy olyan tudományos gyakorlattá vált, amely kevésbé kötődik a politikához.¹¹

Így a biztonsági tanulmányok gazdag tudományterületté fejlődött az elmúlt hat évtized alatt, ami nem csekély politikai jelentőséggel is bír. Tanítják egyetemeken, és számos PhD-program kínálkozik azon hallgatók számára, akik el kívánnak merülni a nemzetközi biztonság kérdéskörében. Mivel napjainkban is nagyszámú biztonsági kihívással kell számolnunk, ez a tudományterület várhatóan a jövőben is releváns marad.

A biztonság meghatározásának és az elemzés szintjeinek problémái

A különböző biztonságelméletek bemutatásához, illetve a nemzetközi biztonság kérdéseinek jobb megértéséhez mindenképpen szükséges legalább a biztonság egy munkadefiníciója és a hozzá kapcsolódó alapvető koncepciók alapszintű ismerete, akkor is, ha – nem meglepő módon – nincs konszenzus a biztonság fogalmi meghatározásában.¹² Eredetileg maga a „biztonság” kifejezés (csakúgy, mint a német „die Sicherheit” vagy a francia „sécurité”) a latin „sine cura” szavakból származik, aminek a jelentése „veszély nélkül” vagy „fenyegetés nélkül”.¹³ Tehát az eredeti kifejezés egy negatív megközelítést takar, amely a biztonságot egyenlővé teszi a veszély és fenyegetés hiányával. Ugyanakkor más megközelítések a biztonság pozitív definícióját emelik ki, így olyan tényezők meglétét hangsúlyozzák, amelyek elősegítik a biztonság fenntartását vagy megeremtését.¹⁴

Mielőtt még a biztonságdefiníciók konkrét példáira rátérnénk, szükséges bemutatni az egyik legfontosabb intellektuális vitát, amely befolyással volt a biztonsági tanulmányok fejlődésére. A „bővítők” és „tradicionalisták” közötti vita olyan módon volt képes formálni a biztonsági tanulmányok területét, ahogyan csak kevés vita tette. A tradicionalisták felfogása szerint a biztonság koncepciójának továbbra is a hagyományos kérdésekre kell fókuszálnia, mint amilyen a katonai erő alkalmazása vagy az azzal való fenyegetés.¹⁵ A bővítők úgy gondolják, hogy a biztonság fogalmát ki kell bővíteni új, nem katonai természetű területekkel, mint például a környezet, a társadalom és a gazdaság.¹⁶ Bizonyos értelemben a bővítők hagyományosnak nem mondható nézetei a hidegháború végeztével, amely alatt egyértelműen – elméleti és gyakorlati síkon is – a biztonság tradicionális (katonai) értelmezése uralkodott, mégis megerősítést nyertek. Ez a folyamat az 1970–1980-as évek-

11 Uo. 393–398. o.

12 Gazdag Ferenc – Izsza Jenő – Kiss J. László – Rácz Lajos – Szenes Zoltán – Tóth Péter: A biztonságpolitika fogalma, tárgya, intézményei. In Gazdag Ferenc: *Biztonsági tanulmányok – biztonságpolitika*. ZMNE, Budapest, 2011, 19. o.

13 Uo.

14 Uo. 44–45. o.

15 Lásd Nye, J. S. – Lynn-Jones, S: *International Security Studies: A Report on a Conference of the State of the Field. International Security*, 12. évf., 1988/4. Idézte: Walt, Stephen M.: *The Renaissance of Security Studies. International Studies Quarterly*, 35. évf., 1991/2, 212. o.

16 Lásd Collins, Alan: *i. m.* 127–221. és Gazdag Ferenc – Izsza Jenő et al.: *i. m.* 39–40. o.

ben kezdődött, és az 1990-es években meghonosodott sokoldalú biztonságfelfogáshoz vezetett. Az 1970-es évek olajválságai, az ENSZ jelentései a biztonság környezeti és nem katonai szektorairól (például a Bruntland-bizottság jelentése 1980-ban, vagy a Palme-bizottságé 1982-ben) elhomályosították a határvonalat a biztonság katonai és nem katonai szektorai között, és a nemzetközi biztonsági kérdések esetében a globális megközelítés fontosságát hangsúlyozták.¹⁷ Ez a folyamat nagyban köszönhető Barry Buzan, Ole Wæver és Jaap de Wilde munkásságának, akik megalapozták azt az elgondolást, miszerint a biztonság koncepcióját legalább öt szektorra kell felosztani: *katonai, politikai, gazdasági, társadalmi és környezeti szektorokra*.¹⁸

Ezen a ponton semleges maradok: ahelyett, hogy az olvasót arra bátorítanám, hogy elfogadja bármely megközelítést vagy definíciót, csak néhány példát kívánok adni az Allan Collins által szerkesztett szöveggyűjteményben felsoroltak alapján:¹⁹

- Ian Bellamy a biztonságot a „háborútól való relatív szabadságként” definiálja;
- Walter Lippmann a biztonságról úgy gondolkodott, mint egy olyan helyzetről, amelyben a nemzetnek nem kell *feláldoznia kulcsfontosságú érdekeit*;
- Arnold Wolfers szintén definiálja a biztonságot mint gazdasági, kulturális és morális javak (*acquired values*) fenyegetettségének hiányát, és mint a *félelem* hiányát attól, hogy ezen értékek veszélynek lennének kitéve;
- Ken Booth meghatározásában a biztonság az emberek szabadsága, hogy azt tegyék, amit csak akarnak, bármiféle *fizikai vagy emberi kényszer* nélkül.²⁰

Mindebből a „definíciós hangzavarból” látszik, mennyire nehéz megfogalmazni, mi is a biztonság. Az egyik definíció kiválasztása helyett tanácsosabb elfogadni a terület heterogenitását, és hangsúlyozni a biztonság fogalmának eredendően is sokoldalú természetét.

A biztonság definiálásának és az adott referens objektum biztosításának problémája szorosan összekapcsolódik az elemzés szintjének kérdésével. A biztonságelméletek és maga a biztonság is több szinten értelmezhető attól függően, hogy az adott szereplőnek mi a célja. Barry Buzan és kollégái szerint az elemzés következő szintjeiről beszélhetünk: nemzetközi rendszerek (például napjaink globális nemzetközi rendszere); nemzetközi alrendszerek (regionális rendszerek, mint az ASEAN); egységek (például államok); egységeken belüli szereplők (különböző szervezetek) és egyének.²¹ Természetesen létezik ennél átfogóbb megközelítés is, amely megkülönböztet lokális, regionális, kontinentális és globális biztonságot.²² Ugyanakkor, ahogy már korábban említettem, leginkább a nemzetet tekintem referens objektumnak – azt a különös entitást, amelynek a fent említett okok miatt szükséges garantálni a biztonságát.

17 Gazdag Ferenc – Iza Jenő et al.: *i. m.* 18. o.

18 Buzan, Barry – Wæver, Ole – de Wilde, Jaap: *Security: a New Framework for Analysis*. Lynne Rienner, Boulder, 1998.

19 Collins, Alan: *i. m.*

20 Lásd részleteiben: Bellamy, Ian: *Towards a Theory of International Security*. In *Political Studies*. 29. évf., 1981/1, 102. o. és Lippman, Walter: *US Foreign Policy: Shield of the Republic*. Little-Brown, Boston, 1943, 51. o. idézte: Buzan, Barry: *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1991, 16. o.; Wolfers, Arnold: *Discord and Collaboration*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1962, 150. o.; Booth, Ken: *Security and emancipation*. *Review of International Studies*, 17. évf., 1991/4, 391. o.; mindannyiukat idézte: Collins, Alan: *i. m.* 3. o.

21 Buzan, Barry – Wæver, Ole – de Wilde, Jaap: *A biztonsági elemzés új keretei*. In Póti László (szerk.): *Nemzetközi biztonsági tanulmányok*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2006, 58–59. o.

22 Gazdag Ferenc – Iza Jenő et al.: *i. m.* 56–58. o.

Biztonságelméletek és biztonsági modellek

Mind a nemzetközi kapcsolatokban, mind pedig a biztonsági tanulmányok területén három főbb elméleti irányzatról beszélhetünk, ezek a realizmus, a liberalizmus és az általam kritikai elméleteknek nevezett megközelítés. Megjegyzendő, hogy mindhárom elméleti tradíció különböző biztonsági modelleket foglal magában – például az elrettentés elmélete és az erőegyensúly elmélete is a realizmushoz kapcsolódnak. A továbbiakban mindhárom irányzatra részletesen is kitérek, csakúgy, mint a különböző elméletekre és modellekre az egyes irányzatokon belül. Természetesen egyes koncepciók több irányzathoz is kapcsolódnak, ezekben az esetekben ezt jelzem.

A biztonság realista megközelítése

Ahogy Jack Donnelly rámutat 2000-ben megjelent realizmussal foglalkozó könyvében, a politikai realizmus nem valamely különleges elmélet, sokkal inkább egy általános irány.²³ Jól ismert összefoglalása a „3 S” értelmezés. Eszerint a realizmus a következőkön alapul:

- „statism”, vagyis etatizmus, ami szerint az állam a nemzetközi kapcsolatok legfontosabb szereplője;
- „survival”, vagyis túlélés, ugyanis minden állam legfontosabb és alapvető érdeke léteének fenntartása, és végül
- „self-help”, azaz önszegély, amely az államok magatartására utal, hiszen az anarchia állapotában az államok rákényszerülnek saját biztonságuk garantálására. Itt azonban az anarchia fogalmát nem a szó hétköznapi értelmében használjuk, csupán arra utal, hogy az államok – egy felsőbb nemzetközi hatalom (például egy „világkormány”) hiányában – kénytelenek konfliktusba kerülni egymással, ugyanis maguknak kell gondoskodniuk saját biztonságukról, semmiféle más entitás ezt nem teszi meg.²⁴

A realizmus ontológiája az államok, különös tekintettel a nagyhatalmak magatartására fókuszál a nemzetközi rendszerben. A realizmus általában azt veszi alapul, hogy az államok nemzeti érdekeik szerint cselekszenek és – annak érdekében, hogy megőrizzék saját biztonságukat – hatalmuk növelésére törekszenek a nemzetközi rendszerben. A hatalom eszméje a realizmus egyik központi eleme. Ez a magatartás vezet el az anarchiához. Ugyanakkor az anarchia nem zárja ki a rend lehetőségét – valójában a legtöbb realista gondolkodó szerint az anarchia közvetlen kapcsolatban áll a hatalom megfelelő elosztásával, amely nemzetközi szinten egy bizonyos típusú rendet eredményez. Tehát az anarchia magában foglalja a „világkormány” hiányát, de a felsőbb hatalom hiánya nem zárja ki valamiféle nemzetközi rend kialakulásának lehetőségét. Az államokról azt gondolják, hogy szkeptikusak az együttműködést illetően. Csupán a közös fenyegetés vagy ellenség tudja megteremteni az igazi kooperációt, éppen ezért a létrejött szövetségek nagy jelentőséggel bírnak.

A realizmus azonban igencsak pesszimista megközelítéssel él az emberi természetet illetően, az államok általában nem bíznak meg egymásban. Az anarchia és az önszegély

23 Donnelly, Jack: *Realism and International Relations*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000, 6. o.

24 Dunne, Tim – Schmidt, Brian C.: Realism: In Baylis, John – Smith, Steve: *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. (3rd ed.) Oxford University Press, Oxford, 2006, 172–176. o.

rendszere azt is jelenti, hogy az államok saját nemzeti érdekeiket követik, és nem bíznak meg a nemzetközi rendszer más államaiban. Ez vezet az úgynevezett „biztonsági dilemma” jelenségéhez. A szkepticizmus részben a két világháború tapasztalataiban gyökerezik, amelyek után a politikai realisták úgy érezték, hogy elméleteik beigazolódtak.

A realizmus elmélete szerint a nemzetközi intézmények nem jelentős szereplők, a nemzetközi rend legfontosabb aktorai az államok. Csak a megfelelő hatalmi egyensúly tudja biztosítani a nemzetközi rendet. A realizmus magában hordozza az anarchia logikus következményét, ami nem más, mint a nemzetközi konfliktus. Az államok saját érdekeiket követik, és ennek során összeütközésbe kerülhetnek. A konfliktusok mindig a nemzetközi hatalmi egyensúly felbomlásával függnek össze. Amennyiben a hatalmi egyensúly helyreáll, minden bizonnyal stabilitás és béke következik. Episztemológiai értelemben ez az irányzat pozitivista módszertant alkalmaz – egy olyan megközelítést, amely a természettudományok módszertanát hangsúlyozza. Az államokat racionális szereplőknek tartják, amelyek mindig azt az opciót választják, amelyik a lehető legkisebb költséggel jár, de a legnagyobb hasznot nyújthatja.²⁵

A realizmusnak van egy klasszikus irányzata, amely Thuküdidészhez, Niccoló Machiavellihez és Thomas Hobbeshoz köthető.²⁶ Thomas Hobbes szerepe különösen fontos a biztonságelméletekben – leginkább az 1651-ben megjelent *Leviatán* című könyvét idézik. Az ő elgondolása szerint az államok azért jöttek létre, hogy fenntartsák a közrendet és közbiztonságot.²⁷ Azt feltételezi, hogy az államok fejlesztik saját központi hatalmi struktúráikat, de – ahogyan a realisták vélik – a nemzetközi kapcsolatokban nem létezik ilyen struktúra, nincs „világkormány”, és mindez anarchiához vezet.

A másik fontos irányzat az úgynevezett emberi természetre alapozó realizmusként írható le. A különös elmélet neve az emberi természet politikai tevékenységre kifejtett befolyására hivatott utalni. Hans J. Morgenthaut a modern politikai realizmus atyjaként és a realisták legelismertebb teoretikusaként tartják számon. Legismertebb munkája a *Nemzetek közötti politika: Harc a hatalomért és a békéért* címmel jelent meg 1948-ban. Morgenthau úgy vélte, hogy a politika hajtóereje mindig is az objektív törvények és az emberi természet voltak.²⁸ A legjelentősebb objektív törvény az érdek eszméje a hatalom fogalomrendszerével definiálva. A realizmus felismeri a politika erkölcsi következményeit, bár az államok politikáját nem vezérelheti egy univerzális erkölcsi szabályzat.²⁹ Morgenthau feltételezése szerint az egyének racionálisak, így cselekedeteik bizonyos keretek között kiszámíthatók. A politika minden fajtáját (beleértve a nemzetközi politikát is) a különböző szereplők a politikai hatalom megtartásának és megszerzésének érdekében tett törekvéseiként definiálta. A hatalom alapvetően nem más, mint az emberek tetteinek és gondola-

25 Lásd Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009, 220–229. o.; Gazdag Ferenc – Kiss J. László: *Biztonságelméletek*. In Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonsági tanulmányok – biztonságpolitika*. ZMNE, Budapest, 2011, 54–61. o.; Morgan, Patrick: *Security in International Politics: Traditional Approaches In Contemporary Security Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2007, 16–22. o. és Dunne, Tim – Schmidt Brian C.: *Realism*. In Baylis, John – Smith, Steve: *The Globalization of World Politics... i. m.* 162–169. o.

26 Lásd Thucydides (é. n.): *The History of the Peloponnesian War*. Internet Classics Archive – MIT. 2013. 07. 12.; Machiavelli, Niccoló: *A fejedelem*. Helikon, Budapest, 1964, és Hobbes, Thomas: *Leviatán*. Magyar Helikon, Budapest, 1970.

27 Lásd Hobbes, Thomas: *i. m.*

28 Morgenthau, Hans J.: *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Alfred A. Knopf, New York, 1978, 4–15. o.

29 Morgenthau, Hans J.: *uo. és Donnelly, Jack: i. m.* 7. o.

tainak ellenőrzésére való képesség. A nukleáris fegyverek azok óriási pusztító ereje miatt nem használhatók a külpolitikában. Az államok folyamatosan törekednek arra, hogy felkészüljenek egy háborúra és az olyan tényezőkre, amelyek felborítják a status quót, ami szinte kivétel nélkül nemzetközi konfliktushoz vezet. Egy politikai realista mindig nyomon követi saját nemzetének relatív hatalmát és a nemzetközi rendszerben betöltött pozícióját. Ez azt jelenti, hogy a hatalmat mindig relatív értelemben kell mérni. Morgenthau nagy alaposággal dolgozta ki a hatalmi egyensúly elméletét, amely szerint az államok kiegyensúlyozzák egymás hatalmát. A hatalmi egyensúlyt mindig szuverén államok alakítják, amelyek – Max Weber logikáját követve – birtokolják a legitim erőszak monopóliumát. Az államok azért birtokolnak fegyvereket, mert természetüknél fogva hajlamosak a konfliktusra, így megfosztani őket fegyvereiktől hiábavaló lenne, hiszen hajlandóságuk a konfliktusokban való részvételre megmarad. Békés társadalmi változás csak ritkán fordul elő, és Morgenthau – mint a legtöbb realista – szkeptikus a nemzetközi intézményeket, különösen az ENSZ-t illetően. Jómagam szintén egyetértek azzal, hogy egy világkormány létrejötte a világpolitikában nem reális eshetőség.³⁰

A következő meghatározó irányzat a neorealizmus, ami legfőképpen Kenneth N. Waltzhoz köthető. Waltz legfontosabb munkája 1979-ben *A nemzetközi politika elmélete* címmel jelent meg. Elmélete egy központi kérdésen alapszik: miért viselkednek a különböző politikai rendszerrel rendelkező államok hasonlóképpen a nemzetközi rendszerben? A válasz az, hogy az államok politikáit a nemzetközi rendszer által szabott korlátok határozzák meg. Waltz munkájában az egyik legfontosabb megállapítás a különbségtétel a „redukcionista” és a „szisztemikus” elméletek között.³¹ A redukcionista elméletek az egység szintű változókra összpontosítanak (mint amilyen az állam), a szisztemikus elméletek azonban az egész rendszerre koncentrálnak, és prioritásokat fogalmaznak meg a rendszerszintű változókra (mint a hatalom elosztása). Waltz könyve az utóbbira fókuszál, mivel az ő elmélete nem külpolitikai elmélet – arra ad választ, hogyan működik a nemzetközi politikai rendszer.

Waltz a piaci elmélet analógiája szerint alkotta meg. A piac hasonlít a nemzetközi rendszerre, a gazdasági szereplők pedig az államok megfelelői. A piacnak vannak bizonyos törvényei. Ha egy szereplő versenyképes akar maradni, akkor követnie kell ezeket annak érdekében, hogy elkerülje a csődöt, ami arra kényszerítené, hogy elhagyja a piacot. Ehhez hasonlóan az államnak is engedelmessé kell a nemzetközi rendszer anarchikus törvényeinek, hogy túlélhessen. A versenyképesség megtartása érdekében követnie kell a rendszerben a legjobb gyakorlatokat és fenntartani biztonságát. A rendszer önmaga választja ki a versenyképes elemeket azzal, hogy jutalmazza a magatartások egyes formáit, míg megbünteti másokat. Az államok ezekhez a szabályokhoz szocializáció és folyamatos versenyen keresztül tanulnak meg alkalmazkodni. A rendszer egységekből és ezek interakcióból tevődik össze, habár a rendszert magát három tényező határozza meg:

1. milyen rendezőelv szerint helyezkednek el az alkotóelemek a struktúrában (anarchia vagy hierarchia);
2. egységek (államok) funkcionális specifikációja, amely arra utal, hogy az egységek hogyan, milyen hatékonysággal és intenzitással képesek ellátni funkcióikat;

³⁰ Morgenthau, Hans J.: *i. m.*

³¹ Waltz, Kenneth N.: *Theory of International Politics*. McGraw-Hill, New York, 1979, 60. o.

3. az alkotóelemek relatív képességeinek megoszlása, hiszen az eltérő képességek miatt vannak jelen nagyhatalmak (pólusok) a nemzetközi rendszerben.³²

Az államok egyik oldalról nagyon hasonlóak, hiszen ugyanazokat a funkciókat látják el, ugyanakkor képességeik különbözőek, és ez az, ami meghatározza az anarchikus nemzetközi rendszer struktúráját. A nemzetközi rendszer törvényei annak anarchikus természetében gyökereznek. Az anarchia arra kényszeríti az államokat, hogy fellépjenek saját érdekeik védelmében, és ez egy olyan „akaratlan” tagoltságot eredményez, amely bizonyos szabályokat ró az államok viselkedésére – csakúgy, mint a piac esetében.³³

A defenzív realizmus úgy is értelmezhető, mint „neorealista testvérenek” egy sarja. Ezen elmélet szerint a biztonság nem olyan ritka a nemzetközi rendszerben, mint azt más realista koncepciók állítják. A hódítás igencsak bonyolult, így az államok sokkal inkább preferálják a defenzív politikákat. Ez azt is jelenti, hogy a biztonsági dilemma enyhíthető, ugyanis lehetségessé válik az offenzív és a defenzív szándékok megkülönböztetése. A defenzív realizmus érvei szerint az együttműködés nem lehetséges, és bevezet alrendszeri tényezőket is (például belső politikai tényezőket). Ennek az elméletnek a képviselői Robert Jervis és Charles Glaser,³⁴ de Stephen Walt is ide sorolható.

Az offenzív realizmus szintén realista irányzat, amely ugyanolyan strukturális logikát követ, és szintén a neorealizmus egyik „kistestvére”. Az offenzív realista nézetek szerint az anarchia és a bizonytalanság arra késztetik az államokat, hogy folyamatosan lehetőségeket keressenek hatalmuk növelésére. Ennek érdekében arra is hajlandók, hogy kockára tegyék a status quót, és, ha alkalom nyílik rá, hegemónokká váljanak, hiszen ez a legbiztonságosabb helyzet a számukra.³⁵ Ez az elmélet főleg John J. Mearsheimerhez és a 2001-ben *A nagyhatalmi politika tragédiája* címmel kiadott művéhez köthető.

A neoklasszikus realizmus egység szintű tényezőket vezet be, de azért a strukturális perspektívát sem mellőzi – innen a neoklasszikus megnevezés. Az irányzat egyik legismertebb teoretikusa Fareed Zakaria és az „erőforrást mozgósító állam” eszméje, amely szerint az államnak mozgósítania (elvonnia) kell az állam belső erőforrásait, hogy elegendő hatalommal rendelkezzen, és versenyezni tudjon a nemzetközi porondon.³⁶

Realista biztonságelméletek

A hatalmi egyensúly elmélete a realizmus egyik központi témája. Hans Morgenthau kifejti, hogy úgy kell értelmezni, mint autonóm hatalmak közötti egyensúlyt, amely koherens rendszert alkot. Ez a rendszer magában foglalhat szövetségeket vagy alrendszereket, amelyeknek megvan a saját regionális hatalmi egyensúlyi formációja.³⁷ Az államok tartják fenn a stabilitást a nemzetközi rendszerben azáltal, hogy meggátolják egyes államok vagy

32 Uo. 88. o.

33 Uo. 89–90. o.

34 Lásd Wolforth, William C.: Realism and foreign policy. In Smith, Steve – Hadfield, Amelia – Dunne, Tim (eds.): *Foreign Policy: Theories – Actors – Cases*. Oxford University Press, Oxford, 2008, 34–37. és 44. o.

35 Dunne, Tim – Schmidt, Brian C.: *i. m.* 170. o.

36 Zakaria, Fareed: *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*. Princeton University Press, Princeton, 1998 és Taliaferro, Jeffrey W.: State-building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource Extractive-State. *Security Studies*, 15. évf., 2006/3.

37 Morgenthau, Hans J.: *i. m.*

államcsoportok elhatalmasodását, amellyel veszélyeztethetnék a többi állam biztonságát. Továbbá ellenőrzés alatt tartják más szereplők hatalmi pozícióját, olykor egy szövetség keretében kifejtett koordinált tevékenységükkel. A szakirodalom megkülönböztet belső és külső egyensúlyt. Az előbbi az állam belső tevékenységére utal, amellyel megnöveli hatalmát és képességeit, utóbbi pedig szövetségek létrehozását jelenti.³⁸ A fenyegetés egyensúlyának elmélete az előbbinek egy módosított változata. Ezt az elméletet Stephen Walt dolgozta ki *A szövetségek eredete* című, 1987-ben megjelent könyvében. Walt szerint az államok a hatalom helyett a fenyegetéseket ellenőrzik. Ez utóbbi a potenciális agresszor hatalmának és képességeinek, földrajzának (távolságának) és szándékainak függvénye.³⁹

Egy másik fontos realista koncepció a nukleáris elrettentés. Az elrettentés alap gondolata meggátolni a másik fél támadását elsősorban azzal, hogy elhithetetlen az agresszorral, egy offenzív akció ára számára elfogadhatatlan lenne. A realisták úgy gondolták, hogy míg az Egyesült Államok és a Szovjetunió számára a másik fél megtámadása kivételesen nagy árat jelentett volna, elkerülték az ellentétek eskalálódását, ezzel stabilizálva a nemzetközi rendszert. A realisták és különösen a neorealisták azon a véleményen vannak, hogy a nukleáris fegyverek és a nukleáris elrettentés önmagában hozzájárult a Washington és Moszkva közötti háború elkerüléséhez. Számos elmélet jelent meg a nukleáris elrettentéssel kapcsolatban – például az első és második csapás képessége, lefejező csapás stb.⁴⁰ A realisták mégis kiemelik, hogy a nukleáris fegyverek alkalmazása sohasem következhet be azok óriási pusztító képessége miatt (lásd Morgenthau már említett nézeteit). Henry A. Kissinger is úgy fogalmaz 1957-ben megjelent *Nukleáris fegyverek és külpolitika* című könyvében, hogy ezek egyedüli haszna a külpolitikában és a nemzetközi kapcsolatokban az, hogy az államok az elrettentés eszközeként használják fel politikai céljaik elérésének érdekében.⁴¹ A hidegháborús doktrínákban tehát fontos szerepet játszottak a nukleáris fegyverek. Az 1950-es években az Egyesült Államok stratégiai gondolkodását követve a NATO stratégiája a tömeges elrettentés doktrínájára változott. Ennek alapján a NATO bármilyen jellegű offenzíva esetén nukleáris támadással válaszol. Az 1960-as évek elején az Egyesült Államok stratégiai gondolkodásában bekövetkezett változás hatására a Kennedy-adminisztráció módosította ezt a megközelítést, és bevezette a rugalmas reagálás doktrínáját. Ez tartalmazta, hogy az Egyesült Államok ugyanolyan eszközökkel kíván reagálni egy esetleges támadásra, amilyen eszközöket az agresszor alkalmaz.⁴² Ezt az irányt néhány évvel később a NATO is követte, és a rugalmas reagálás a szövetség stratégiai koncepciójában is megjelent. A nukleáris elrettentés kiemelt jelentőséggel bírt a hidegháborúban, de napjainkban is megtartotta relevanciáját, még akkor is, ha a világ nukleáris készleteinek mennyisége a leszerelési törekvések eredményeként csökkent.

38 Wolforth, William C.: Realism and foreign policy. In Smith, Steve – Hadfield, Amelia – Dunne, Tim (eds.): *Foreign Policy: Theories – Actors – Cases*. Oxford University Press, Oxford, 2008.

39 Walt, Stephen M.: *The Origins of Alliances*. Cornell University Press, New York, 1987, 6. o.

40 Lásd Kiss J. László: Biztonságelméletek. In Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonságpolitika*. SVKH, Budapest, 2001, 75–77. o. és 78. o.; Walton, C. Dale – Gray, Colins S.: *The Second Nuclear Age: Nuclear Weapons in the Twenty-first Century*. In Baylis, John – Wirtz, James – Gray, Colin S. – Cohen, Eliot (eds.): *Strategy in the Contemporary World*. (2nd edition) Oxford University Press, Oxford, 2007, 213. o.

41 Lásd Kissinger, Henry A.: *Nuclear Weapons and Foreign Policy*. Harper & Row, New York, 1957, idézte Kiss J. László: Biztonságelméletek. In Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonságpolitika i. m. 7. o.*

42 Uo. 77–78. o.

Egy másik, a realizmushoz kapcsolható elmélet a kollektív védelem. A kollektív védelem nemzetek egy csoportjának védelmét tűzi ki célul azáltal, hogy kinyilvánítja: bármelyikük ellen irányuló külső agressziót mindannyiuk elleni támadásnak tekint. A többi tag, vagyis szövetséges pedig kijelenti, hogy ilyen esetekben a támadást elszenvedő áldozat számára készek politikai vagy más jellegű segítséget nyújtani. A kollektív védelmet többnyire szerződés formájában biztosítják, kiemelve a politikai és katonai szolidaritást a tagok között. A legjobb példa erre az Észak-atlanti Szerződés Szervezete és alapító szerződésének 5. cikke.

További jelentősnek számító elmélet a biztonsági dilemma elmélete, még ha ez nem is biztonsági modell. Az elmélet megalkotója, John H. Herz (1908–2005) szintén a realizmus és a biztonsági tanulmányok egy ikonikus figurája. Az *Idealista internacionalizmus és a biztonsági dilemma* címmel elhíresült munkájában dolgozta ki a biztonsági dilemma koncepcióját. A gondolatmenet abból indult ki, ha „A” állam növeli katonai képességeit, akkor „B” állam nem érzi magát biztonságban, és követi a példáját. Ez „A” államot arra készteti, hogy tovább fegyverkezzen, ami „B” államot is a további fegyverkezés irányába tereli, hogy növelni tudja biztonságát. Ez a fegyverkezési verseny egyre inkább destabilizáló hatásúvá válik, és könnyen vezethet nemzetközi konfliktushoz – a realista szakirodalom gyakran említi tipikus példaként erre az első világháborúhoz vezető időszakot. Az elmélet egy igencsak érdekes és ellentmondásos aspektusa, hogy bár mindkét állam külön-külön növelte saját biztonságát, összességében tekintve mégis bizonytalanabbá vált a helyzetük, hiszen nem lehettek biztosak a másik szándékaiban. A biztonsági dilemma elmélete alapján tehát a háború akkor is lehetséges, ha a két fél tisztán csak védelmi céllal növelte katonai képességét, nem pedig offenzív szándékkal. Ez remekül ábrázolja az államok közötti bizalom hiányát az anarchia állapotában, ami uralja a nemzetközi rendszert.⁴³

Egy további teória a hegemon stabilitás elmélete, amely egy neorealista elmélet, és először Charles Kindleberger írásaiban jelent meg 1973-ban. Szerinte a nemzetközi rendszerben mindig van egy hegemon hatalom – a 19. században Nagy-Britannia, majd később, a második világháború után az Egyesült Államok vette át ezt a szerepet, napjainkra pedig Kína tűnik a következő alkalmas jelöltnek. A hegemon hatalmak gondoskodnak bizonyos közjavakról, például stabilitásról és békéről.⁴⁴ A kevésbé befolyásos hatalmak elfogadják a hegemon privilegizált státuszát, ugyanis ez az ő érdekeiket is szolgálja. Mindazonáltal a hegemon határozza meg a rendszerben érvényes szabályokat. Ezen elméletnek számtalan variációja létezik, például a hegemon ciklusok elmélete,⁴⁵ a hegemon háborúk elmélete⁴⁶ és a hatalmi átmenet elmélete.⁴⁷ Alapvetően ezek mind ugyanannak a jelenségnek a különböző aspektusait emelik ki, nevezetesen, hogy a nemzetközi kapcsolatok története több hegemon ciklusra osztható. Ezek a ciklusok magukban foglalják a hegemon felemel-

43 Lásd Herz, John H: *Idealist Internationalism and the Security Dilemma*. *World Politics*, 2. évf., 1950/2, és Booth, Ken – Wheeler, Nicholas: *The Security Dilemma: Fear, Cooperation and Trust in World Politics*. Palgrave Macmillan, New York, 2008.

44 Lásd Kindleberger, Charles P.: *The World in Depression: 1929–1939*. University of California Press, Berkeley/Los Angeles, 1973.

45 Modelski, George: *Long Cycles in World Politics*. Macmillan, London, 1987.

46 Gilpin, Robert: *War and Change in World Politics*. Cambridge University Press, New York, 1981.

47 Organski, A. F. K.: *World Politics*. Alfred Knopf, New York, 1958. és Kennedy, Paul: *The Rise and Fall of Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1000 to 1500*. Random House, New York, 1987.

kedését, amelyet általában egy másik potenciális hegemon kétségbe von, és ez többnyire konfliktusokhoz vezet.

A biztonság liberális elméletei

A liberalizmus eszméje szorosan kötődik az egyén jogaihoz és szabadságához, emberi jogokhoz, demokráciához és a jó kormányzáshoz. A liberális gondolkodásban kiemelt szerep jut a normáknak. A klasszikus liberális megközelítés liberális politikai filozófián és többek között John Locke, David Hume, John Stuart Mill, Adam Smith és Immanuel Kant ideáin alapszik.⁴⁸

Ontológiai szempontból a liberalizmus sok esetben elismeri a realizmus tételeit, ugyanakkor több ponton eltérést mutat. A liberális szakértők általában elfogadják az anarchia elgondolását és az államok központi szerepét a nemzetközi rendszerben. Azonban a nem állami szereplőknek – transznacionális vállalatok, NGO-k (nem kormányzati szervek), egyének, társadalmi csoportosulások, érdekcsoportok stb. – is jelentőséget tulajdonítanak az államok szintje alatt és felett egyaránt.⁴⁹ Epsztemológiailag a liberalizmus is ugyanúgy pozitivistá megközelítéssel él, mint a realizmus.⁵⁰

A liberalizmus elfogadja az állam autonómiájának erózióját, amennyiben ez a kereskedelem kiterjesztését, fejlődést és ezzel az állampolgárok jólétét eredményezi. A liberális gondolkodás szintén feltételezi az állam képességeinek növelését, de más eszközöket választ, mint a realizmus. A katonai erő jelentőségének hangsúlyozása helyett a gazdaságpolitikák és fejlesztés fontosságát emeli ki. A liberális állam nem monolitikus, mint a realizmus, hiszen számtalan különböző szereplőt és különböző érdekeket hordoz magában. A liberálisok szerint az anarchia negatív hatásai leküzdhetők, és a nemzetközi kereskedelem fontossága lehetségessé teszi az együttműködést. Az irányzat egy másik fontos jellemzője a nemzetközi szervezetek központi szerepe, ami elősegíti a kooperációt, csökkenti a bizonytalanságot, és ez stabilizáló hatást gyakorol a nemzetközi rendszerre. Az ENSZ-t és más szervezeteket is olyan szereplőkként tartják számon, amelyek hozzájárulnak a nemzetközi békéhez és stabilitáshoz.⁵¹

Michael Doyle az egyén jogai és szabadsága szempontjából két szemléletet különít el: „laissez faire” és a „társadalmi jólét” liberalizmusát. Az első az állam korlátozott szerepe mellett áll ki, nyomatékositva az állampolgárok egyéni szabadságait és a szabad piacokat, miközben a „társadalmi jólét” megközelítés sokkal inkább az állam szerepének kiterjesztését támogatja jóléti célok érdekében. Doyle a nemzetközi kapcsolatokon belül három nagy liberális irányzatot különböztet meg. Az első „a béke liberális övezete”, ami azt az elgondolást takarja, hogy a liberális államok általában nagyobb mértékű legitimitációval bírnak, és így hajlandóak az együttműködésre egymással, ami megfelelő feltételeket teremt a békéhez. A második irányzat a liberális államok „meggondolatlan agresszivitását” emeli

48 Kiss J. László: *Változó utak... i. m.* 290–305. o.

49 Uo. 290. o. és Morgan, Patrick: *Security in International Politics: Traditional Approaches*. In *Contemporary Security Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2007, 25–26. o.

50 Gazdag Ferenc – Kiss J. László: *Biztonságelméletek*. In Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonsági tanulmányok... i. m.* 54–55. o.

51 Morgan, Patrick: *i. m.* 25–26. o.

ki a nem liberális államok ellen. Míg a liberális államok kisebb hajlandósággal kockáztatnának meg egy háborút egymás ellen, addig a non-liberális entitások ellen viszont bármikor felvennék a harcot. A harmadik megközelítést Doyle „engedékenység és izolacionalizmus”-ként említi, ami a liberális államok alkalmi magatartására utal, amennyiben nem hajlandók megvédeni szövetségeseiket és szembeszállni az agresszorral. Példaként sorolható a náci agresszió a második világháborút megelőzően és a háború alatt, illetve a nyugati megbékítésen alapuló politikák. Doyle ezenkívül említi a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó liberális nézőpontok három eltérő leképeződését: az első a locke-i értelmezés, a második a nemzetközi kereskedelem jelentőségére fókuszál, a harmadik pedig a kanti koncepció. A locke-i értelmezés elfogadja az anarchia koncepcióját, és a konfliktusok lehetőségével is számol. Ugyanakkor a nézetei szerint az állam egyik legfontosabb tulajdonsága a legitimitása, hiszen reprezentációra épül. Az állam a magántulajdon, a szabadság és az állampolgárok élete védelmének eszköze. A második elgondolás szerint a nemzetközi kereskedelem és a kapitalizmus stabilizáló szerepe az, ami általánosan elősegíti a békét. A kanti elképzelés a filozófus „örök békéjének” gondolatára épül.⁵²

Immanuel Kant munkássága központi szerepet tölt be a nemzetközi kapcsolatokról való liberális gondolkodás megértésében. Gyakran idézett művében, az 1795-ben megjelent *Örök békében* leírja annak az elméletét, hogy hogyan érhető el az örökkévaló béke. Kant egyfajta békeszerződést javasol, amely véget vet minden háborúnak és különleges cikkeket is ajánl egy ilyen dokumentumhoz („definitív cikkek”). Az örök béke feltétele a köztársaságok nemzetközi szövetsége. A köztársaság kanti értelmezésben nem tehető egyenlővé a demokráciával, de van egy jelentős hasonlóság a két fogalom között: a reprezentáció. Kant a köztársaságot úgy írja le, mint amelynek alkotmánya van, hiszen a köztársaságok meghatározó jellemzője a köztársasági alkotmány. Az alkotmányos köztársaságoknak szövetséget kell alakítaniuk, ami az „örök béke” kulcsa. Kant kidolgozza a „világpolgárság” ideáját, ami olyan egyének közösségét jelenti, akiket a köztársaságok képviselnek. A nem köztársasági kormányokat gyanú övezi amiatt, hogy nem reprezentatívak. Kant munkájának egy másik fontos témaköre a nemzetközi kereskedelem fontossága, amely összehozza az embereket.⁵³

A modern liberális internacionalizmus szorosán kapcsolódik Wilson amerikai elnökhöz, aki előrevetíti, hogy az első világháború utáni nemzetközi béke csak egy univerzális kollektív biztonsági rendszer és nemzetközi intézmények által biztosítható – elvei a Nemzetek Szövetségének 1919-es létrehozásával valósultak meg. Egy további fontos modern liberális irányzat a neoliberalizmus, ami Robert O. Keohane és Joseph S. Nye nevéhez fűződik. Az 1977-ben megjelent *Hatalom és interdependencia* című könyvük felhívja a figyelmet egy olyan világ következményeire, ahol a különböző entitások (elsősorban az államok) kölcsönösen függenek egymástól.⁵⁴

52 Doyle, Michael W.: Liberalism and foreign policy. In Smith, Steve – Hadfield, Amelia – Dunne, Tim (eds.): *Foreign Policy... i. m.* 50–62. o. és Kiss J. László: *Változó utak... i. m.* 290–305. o.

53 Kant, Immanuel. *Az örök béke*. Európa Kiadó, Budapest, 1985, lásd még Doyle, Michael W.: *i. m.*

54 Lásd Keohane, Robert O. – Nye, Joseph S.: *Power and Interdependence*. Little, Brown and Company, Boston, 1977.

Liberális biztonságelméletek

A kollektív biztonság az egyik legalapvetőbb eszméje a liberális biztonsági gondolkodásnak. A kollektív biztonság olyan regionális vagy kollektív megállapodás, amelynek keretében az államok garantálják saját szuverenitásukat és biztonságukat. Elutasítják a nemzetközi agressziót, és törekszenek vitáik békés (diplomáciai) eszközökkel való rendezésére. Egy kollektív biztonsági rendszert nemzetközi intézmények támogatnak és irányítanak.⁵⁵ Azon az elképzelésen alapszik, hogy a biztonság oszthatatlan, és az agresszióra közös válasz szükséges.⁵⁶ Az első ilyen rendszer a Nemzetek Szövetsége volt, számos diszfunkcionális elemmel. Több nagyhatalom nem volt a tagja, és nem tudott hatékonyan fellépni az agresszió megakadályozása és szankcionálása terén. A problémák egy részét az ENSZ kollektív biztonsági rendszere orvosolni tudta, bár az ENSZ Biztonsági Tanácsa sem tud olyan hatékonyan működni, ahogyan azt a kollektív biztonság elmélete feltételezni engedné. A kollektív biztonság különbözik a kollektív védelemtől – ez utóbbi sokkal inkább a katonai erőre, mintsem a kollektív cselekvés intézményesített és procedurális formáira támaszkodik. Ezen túlmenően az agressziót általában a rendszeren kívülről várják, míg a kollektív biztonság magában hordozza a rendszeren belül történő agresszió lehetőségét is – az ENSZ és a NATO példája jól szemlélteti a kettő közötti különbséget.

Egy jól ismert liberális nemzetközi biztonságelmélet a demokratikus béke elmélete, amely alapvetően Michael Doyle és Bruce Russett nevéhez fűződik. Alapfeltevésük szerint a demokratikus államok nem háborúznak egymással. Doyle Immanuel Kant „örök béke”-koncepciójára épít és arra az elgondolásra, miszerint az örökös béke eléréséhez a köztársasági kormányok szövetségére van szükség. Elméletében azt is megfogalmazza, hogy bár a demokratikus államok nem viselnek hadat egymás ellen, mégis gyakran készek provokálni a nem demokratikus államokat.⁵⁷ Ugyanennek az elméletnek egy másik változata Francis Fukuyama „a történelem vége”-paradigmája. A központi érve az, hogy nagy „történelmi vállalkozások” – például a náciizmus, fasizmus és kommunizmus – elbuktak. Így csupán egy hiteles alternatíva létezhet – a liberális demokrácia. Fukuyama a liberális demokráciák elterjedését vázolta fel, mint más alternatívák bukásának többé-kevésbé logikus következményét (lásd Fukuyama 1992-es könyvét *A történelem vége és az utolsó ember* címmel).⁵⁸ A fenti elméletek hangsúlyozzák, hogy egy állam belső politikai rendszere határozza meg annak külpolitikáját – ez éles ellentétben van a neorealizmus eszméivel, amelyek azt veszik alapul, hogy az államok racionális hatalmak, és biztonságuk maximalizálására törekednek azáltal, hogy saját nemzeti érdekeik szerint cselekszenek, figyelmen kívül hagyva belső politikai rendszerük minőségét. Megjegyzendő, hogy a demokratikus béke elmélete – különösen George W. Bush elnöksége idején – összekapcsolódott az amerikai demokráciaterjesztés politikájával.

55 Blahó András – Prandler Árpád: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. Aula Kiadó, Budapest, 2005, 185. o.

56 Roberts, Adam – Kingsbury, Benedict: Introduction: The UN's Roles in International Society since 1945. In Roberts, Adam – Kingsbury, Benedict (eds.): *United Nations, Divided World*. Clarendon Press, Oxford, 1993, 30. o. és Dunne, Tim: Liberalism. In Baylis, John – Smith, Steve: *The Globalization of World Politics... i. m.* 200. o.

57 Doyle, Michael W.: Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs, *Philosophy and Public Affairs*, 12. évf., 1983/3; Doyle, Michael W.: Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs, Part 2. *Philosophy and Public Affairs*, 12. évf., 1983/4; Russett, Bruce: *Grasping the Democratic Peace*. Princeton University Press, New Jersey, 1993.

58 Fukuyama, Francis: *The End of History and the Last Man*. Free Press, New York, 1992.

Az interdependencia a nemzetközi függés egy – a globalizáció eredményeként létrejövő – sajátos formájára összpontosít. Keohane és Nye voltak a megteremtői 1977-ben a komplex interdependencia elméletének, amely a nemzetközi rendszer több területét megtestesíti: politikai, katonai, gazdasági és kulturális aspektusokat. A kölcsönös függés már csak amiatt is fontos lehet, mivel könnyen a nemzetközi hatalom és manipuláció forrásává válhat azáltal, hogy költségekkel jár – ha a kölcsönös függésben lévő felek kapcsolata felbomlik, az komoly költségeket jelenthet mindkettejük számára. Annak az államnak, amely kevésbé volt függésben, a másik kárára kisebb költségeket kell elszednie, miközben a nagyobb mértékben függő másik állam súlyosabb terhekkel számolhat. Így aztán a kevésbé függő hatalom könnyen manipulálhatja a kapcsolatot. Keohane és Nye a függés két formáját különböztetik meg: az érzékenységet és a sérülékenységet. Az érzékenység arra utal, hogy milyen gyorsan hatnak egy adott állam bizonyos politikai változásai más államokra. A sérülékenység pedig azt fejezi ki, hogy létezik-e olyan alternatív politikai megoldás, amely az érzékenység negatív hatásait megoldaná.⁵⁹

A liberális institucionalizmus, a rezsimelemek és a „globális kormányzás” eszméje kiemelik, hogy a nemzetközi intézmények, illetve a rezsimek megfelelő hatalommal rendelkeznek a nemzetközi politika és a nemzetközi kapcsolatok alakításához, formálásához, csakúgy, mint az államok. A nemzetközi intézmények kiindulópontot jelentenek az állami tevékenységeknek, amelyek követnek bizonyos normákat, különösen a nemzetközi jog szabályait. Ezek az intézmények erősítik az államok közötti bizalmat, és elősegítik a meg egyezést azoknak a szereplőknek a szankcionálása esetében, akik nem a szabályok szerint játszanak. Keohane szerint egyúttal alkalmasak a biztonsági dilemma megoldására is. Számos állam hajlandó lemondani autonómiájának egy részéről, ha az adott nemzetközi megoldás nagyobb hasznot jelent, mint amennyibe képességeik egy részének elvesztése kerülne. A nemzetközi intézmények ugyanakkor a hatékonyság célját is szolgálják. Egyes kihívások kezelése nemzetközi szinten sokkal egyszerűbb, tehát a nemzetközi szervezetek hatékonyabb megoldást kínálhatnak, mint ami nemzeti szinten megvalósítható lenne.⁶⁰

A rezsimek legalább ennyire fontosak a nemzetközi rendszer stabilitásának fenntartásában. Stephen Krasner megfogalmazásában a rezsimek „implicit vagy explicit elvek, normák, szabályok és döntéshozatali eljárások olyan együttese, amely körül a nemzetközi kapcsolatok egy bizonyos területén a szereplők várakozásai konvergálnak”.⁶¹ A rezsimek különböző nemzetközi területeket ellenőriznek egy konkrét kérdésre fókuszálva – például ilyen lehet a non-prolifерáció. Ezek elősegítik a bizonytalanság csökkentését, befolyással lehetnek az államok tevékenységére egy adott kérdésben, valamint kiszámíthatóvá és transzparenssé tehetik más államok cselekedeteit és szándékait is.⁶²

Egy másik liberális eszme a globális kormányzás elmélete, amely többek között James Rosenau nevéhez fűződik. Állítása szerint, még ha a globális kormány létrehozása nem is lehetséges, maga a globális kormányzás viszont megvalósítható. A globális kormányzásra mint a nemzetközi intézmények, rezsimek, NGO-k, államok stb. globális hálózatára

59 Keohane, Robert O. – Nye, Joseph S.: *i. m.*

60 Lásd Kiss J. László: Biztonságelméletek. In Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonságpolitika i. m.* 79–80. o.

61 Krasner, Stephen D.: *International Regimes*. Cornell University Press, Ithaca, 1983, 2. o.

62 Lásd Kiss J. László: Biztonságelméletek. In Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonságpolitika i. m.* 81–82. o.

gondolt, amelyek együttesen ellensúlyozzák a globális hatalom hiányát. Az intézmények, rezsimok és egyéb szereplők világon átívelő hálózata határozza meg a nemzetközi kapcsolatok területeinek kormányzásához szükséges szabályokat, egyfajta stabilitást nyújtanak.⁶³

Az integrációs elméletek átfedésben vannak bizonyos liberális institucionalista elméletekkel. Az integrációs elméletek szerint a biztonságot leginkább a különféle politikai területek és szereplők integrációja garantálhatja. Az integrációs intézmények (például az Európai Közösség) lendületet adnak a további fejlődéshez és magához az integrációs folyamathoz, szerepük központi jelentőségű az integrációs elméletekben. Több különböző integrációs elmélettel is találkozhatunk, a legismertebbek közé például a funkcionalizmus és a neofunkcionalizmus tartozik. A funkcionalizmus többek között David Mitrany nevéhez köthető. Mitrany különböző politikai funkciók globális integrációját vázolta fel elsősorban a technológiai, gazdasági és társadalmi területeken.⁶⁴ Ernst B. Haas a neofunkcionalizmus egyik alapító gondolkodója.⁶⁵ A neofunkcionalizmus elmélete szerint egy bizonyos politikai vagy funkcionális terület különféle érdekcsoportjai határokon átnyúló kapcsolatokat létesítenek, ezzel is elősegítve az integrációs folyamatot. Amennyiben egy funkcionális terület nemzetközileg integrálásra került, akkor ennek az integrációnak úgynevezett „spill-over” (tovagyűrűző) hatása van más területekre, így bizonyos területeken fokozatos egyesítéshez vezet. Ezzel az elmélet szorosan összekapcsolódik az Európai Unióval, hiszen az európai integráció történetét, fejlődését gyakran vizsgálják a neofunkcionalizmus lencséjén keresztül.⁶⁶

A liberális hegemonia alapvetően a realizmus hegemon stabilitás elméletének liberális változata. E koncepció szerint a liberális hegemon a többi állam érdekeit szolgálja a nemzetközi rendszerben azért, hogy liberális értékeket terjeszt. A realista hegemoniaelméletekhez hasonlóan a liberális hegemon is biztosít közjavakat, mint amilyen a biztonság, rend stb., mégis a legfontosabb közjó, amit kínálni tud, az a liberális értékek terjesztése.⁶⁷

A humán biztonság koncepciója egy 1994-es UNDP-jelentéshez köthető (United Nations Development Programme – ENSZ Fejlesztési Program), amely megalkotta az elképzelést egy olyan helyzetről, amelyben az „emberi fejlődést” nem akadályozzák bizonyos „traumák”.⁶⁸ Ez az idea éles ellentétben áll a realizmus gondolataival, amely a nemzetközi biztonság alapegységeként (referens objektumaként) az államokat jelöli meg. A humán biztonság elmélete alapján az egyénnek kell a referens objektumnak lennie, és minden tényezőt, amely az egyént veszélyezteti – akár fizikai, akár pszichológiai módon – biztonsági fenyegetésként kell értelmezni. Ez a megközelítés felhívja a figyelmet a biztonság és a fejlesztés kapcsolatára. A konfliktusok meglehetősen nagy száma az államokon belül polgárháborúk formájában folyik, és nem az államok között. Ennek az értelmezése prob-

63 Rosenau, James N.: *Governance, Order, and Change in World Politics*. In Rosenau, James N. – Czempiel, Ernst-Otto: *Governance without government: order and change in world politics*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992 és uo. Czempiel, Ernst-Otto: *Governance and Democratization*.

64 Kiss J. László: *Biztonságelméletek*. In Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonságpolitika i. m.* 84–85. o.

65 Haas, Ernst B.: *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950–1957*. Stanford University Press, Stanford, 1958.

66 Kiss J. László: *Biztonságelméletek*. In Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonságpolitika i. m.* 84–85; 88. o.

67 Lásd például Ikenberry, John G.: *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*. Princeton University Press, Princeton, 2011.

68 Kerr, Pauline: *Human Security*. In Alan Collins (ed.): *Contemporary Security Studies i. m.* 92. o.

lémát jelenthet a realizmus számára. Tehát a humán biztonság koncepciója jobb elméleti alapot biztosít a konfliktusok és fenyegetések megértésére. Különösen igaz ez, ha azt is figyelembe vesszük, hogy olykor az állam jelenti a fenyegetést saját polgáraitra. Az ilyen szituációk magyarázata további nehézségeket jelent a realista megközelítés számára. Mivel ez az elmélet megkérdőjelezi a realizmus államközpontú nézeteit, ezért a konstruktivizmushoz és a kritikai biztonsági tanulmányokhoz is több szállal kötődik.⁶⁹

A biztonság kritikai megközelítése

A „kritikai megközelítés” elnevezése ontológiai és episztemológiai megfontolások szerint is megfelelő. Ontológiai értelemben a kritikai irányzatok megkérdőjelezik a tradicionális elméleti iskolák materiális ontológiáját, mint amilyen a realizmus vagy a liberalizmus. A realizmus és a liberalizmus elfogadja az objektív valóság koncepcióját. A realistákat és liberális gondolkodókat a valóság anyagi aspektusainak részletei foglalkoztatják, amelyek többé-kevésbé objektívan és számszerűen mérhetők, például gazdasági változók, katonai erő, az adott állam területe, népessége stb. A kritikai megközelítések azonban a valóság nem anyagi dimenziójával foglalkoznak, mint amilyenek a normák, elvek, eszmék, ideológiák, identitások, gondolkodásmódok és kognitív folyamatok. Ez azt is jelenti, hogy a kritikai biztonsági gondolkodás nem hisz az objektív valóságban, hanem ehelyett a valóság megértésének szubjektív oldalát vizsgálja. A kritikai irányzatok megkérdőjelezik a pozitivistá episztemológiát, és a posztpozitivistá módszertan mellett érvelnek, ami inkább leíró jellegű (hagyományos). Ez ellentétben áll a tudományos és kvantitatív módszerekkel, amelyekre a tradicionális iskolák általában támaszkodnak.⁷⁰

A (neo)marxizmus szintén az anyagi valóság bizonyos aspektusaival foglalkozik, habár hajlamos megkérdőjelezni a status quót és a hatalmi viszonyokban uralkodó rendet mind az államok alatti szinten, mind nemzetközileg, és ez maga után von egyfajta kritikai megközelítést. Az eredeti elmélet Georg Wilhelm Friedrich Hegel és Karl Marx munkásságához kötődik. Marx az 1867-es *Tőke* című könyvében fejtette ki nézeteit, miszerint egyes privilegizált társadalmi osztályok kisajátítanak bizonyos forrásokat, mint például a tőkét. Ezt Marx a munkaérték-elméletével magyarázza, amelyben azzal érvel, hogy a tőkés osztály hasznot húz a fizetések visszatartásából, ugyanis megtartják maguknak a munkával megtermelt érték és a ténylegesen kifizetett munkabér közötti különbséget, vagyis az értéktöbbletet. Marx szerint a termelési eszközök a tőkés osztály kezében vannak, így ez egy privilegizált pozíció, ami feszültséget kelt a tőkés és a munkásosztály között. Minden társadalmi kapcsolat és az egész társadalom is annak összes alrendszerével („felépítmény”) a gazdaságra épül („alap”).

A neomarxizmus Antonio Gramscsihoz köthető, aki munkáiban azt emelte ki, hogy az állam és az uralkodó osztály hegemon helyzetben van a társadalmon belül, amit a kapitalizmus kulturális hegemoniáján keresztül tud csak fenntartani. A neomarxizmus nemzetközi „változata” azonban csupán a hetvenes években vált jelentőssé, részben a függőséggel és interdependenciával kapcsolatos elméleti gondolkodás eredményeképpen.

69 Uo. 91–108. o.

70 Gazdag Ferenc – Kiss J. László: Biztonságelméletek. In Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonsági tanulmányok... i. m.* 55. o.

Robert Cox az egyik legbefolyásosabb teoretikus, aki a marxizmus és neomarxizmus útját követte a nemzetközi kapcsolatok területén. Cox Gramsci elméletét alkalmazta a nemzetközi rendszerre, és kifejtette, hogy a nemzetközi tőkés osztály a kapitalizmus kultúráján keresztül tartja fenn nemzetközi hegemóniáját. Tehát a marxizmus a nemzetközi kapcsolatokban megkérdőjelezi az államnak mint a nemzetközi rendszer alapegységének a jelentőségét. Helyette inkább a transznacionálisan összekapcsolódó és szervezett osztályokra és osztályérdekekre koncentrál. Egy másik szintén közismert neomarxista interpretáció Immanuel Wallerstein „világrendszer-elmélete”, amit Wallerstein részben Lenin korai munkájára alapozott. Nézetei szerint a kapitalizmus egy világrendszer, amely háromféle típusú entitásból áll: egy gazdaságilag fejlett központ (magterület), amely dominál a félperifériához és a perifériához tartozó entítások fölött. Ez utóbbi főleg olcsó nyersanyagokat és ugyancsak olcsó munkaerőt kínál a magterületek számára, illetve piacként szolgál a magterület modern technológiával előállított termékei számára. A magterület megtartja gazdasági és politikai elsőségét a félperifériával, illetve perifériával fennálló gazdasági kapcsolatokon keresztül. A félperiféria egy kevert kategória, amelynek entításai arra törekednek, hogy utolérjék a magterületet, míg a periféria államai a félperifériához kívánnak csatlakozni. A neomarxista gondolkodás nagyban hasonlít a konstruktivizmus elméletére, amennyiben a hatalom monopóliumát egy ideológia vagy normarendszer eredményének tekinti, amelynek a rendeltetése a hatalom fenntartása bizonyos osztályok által, illetve hegemóniájának és társadalmi státuszának generációkon keresztül történő reprodukálása.⁷¹

A konstruktivizmus a nemzetközi kapcsolatokban a kritikai elméletek politikatudományba, szociológiába és filozófiába való átültetéséből jött létre. Ezekben a diszciplínákban a konstruktivizmus szorosan kötődik a frankfurti iskolához és annak olyan híres tudósaihoz, mint amilyen Theodor Adorno. Ez az elméleti iskola úgy véli, a valóság egy konszenzusos konstrukció. Az objektív valóság hiánya azt jelenti, hogy bizonyos hatalommal rendelkező szereplők megtehetik és meg is teszik a valóság újraértelmezését a saját társadalmi és politikai érdekeik szerint. Ezek a szereplők általában a politikai osztály vagy más elit tagjai, akiknek a birtokában vannak a valóság felépítéséhez (újraértelmezéséhez) szükséges erőforrások. Ezen túlmenően minden típusú politikai hatalom cselekedeteit és nyilatkozatait le kell bontani annak érdekében, hogy jobban felfoghassuk a valóságot. Ez a gondolat a nemzetközi kapcsolatokban az 1970-es és 1990-es évek között terjedt el, és számos más képviselője mellett Peter J. Katzenstein és Alexander Wendt nevével kapcsolódott össze. Katzenstein, Wendt és munkatársaik megkérdőjelezték a (neo)realizmus és (neo)liberalizmus materiális megközelítését. Nézeteik szerint egy állam nemzeti biztonsági környezetét elsősorban kulturális és intézményi aspektusok határozzák meg, és nem materiális elemek. Ezek határozzák meg tehát az állam identitását, amely viszont meghatározó az állam politikájának kialakításában. A szerzők bevezetik a biztonsági ta-

71 Hobden, Stephen – Jones, Richard Wyn: Marxist Theories of International Relations. In Baylis, John – Smith, Steve: *The Globalization of World Politics...* i. m. 225–242. o.; Cox, Robert W: *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*. Columbia University Press, New York, 1987; Wallerstein, Immanuel: *The Modern World-System, vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. Academic Press, New York, 1974.

nulmányok fogalomkörébe a kultúra és a norma eszméjét.⁷² Wendt fő művében, az 1999-es *A nemzetközi politika társadalmi elmélete* című könyvében ugyanezt a megközelítést alkalmazza a nemzetközi kapcsolatok diszciplínájában is. Wendt magyarázata szerint a nemzetközi politika egy olyan konstrukció, amely tükrözi a közös tudás bizonyos típusát és a valóságról alkotott normák összességét. Ezek a normák a nemzetközi rendszer szereplői interakciójának következményei. Az identitások interakciókon keresztül épülnek, és ezek határozzák meg az államok érdekeit – így a nemzeti érdek is egy konstrukció. Ez a konstrukció ugyanakkor befolyással bír az állam cselekedeteire és az anyagi valóságra is. Az eszmék és normák központi szerepe az, ami elengedhetetlen a nemzetközi rendszer struktúrájának és az államok magatartásának megértéséhez.⁷³

A biztonsági tanulmányokban és a biztonságelméletekben a koppenhágai iskola szorosan kapcsolódik Barry Buzan és társai nevéhez, akik bevezették a „biztonságiasítás” elméletét, amely a politikai hatóságok képességét hangsúlyozta abban a tekintetben, hogy meghatározzák, mi válhat biztonsági kérdéssé, illetve fenyegetéssé. Az elmélet kiemeli azt a némileg csapongó folyamatot, amely egy bizonyos fenyegetésből vagy ügyből biztonsági kérdést „csinál”, és amely folyamat a „biztonságiasító szereplő” érdekeit tükrözi.

A feminista biztonsági tanulmányok és feminista nemzetközi kapcsolatok elmélete szoros kapcsolatban áll a konstruktivizmussal és a marxizmussal. A „marxista feminizmus” például kiemeli a feminizmus marxista gyökereit. A feminista biztonsági gondolkodás felhívja a figyelmet jelenleg elhanyagolt, a hagyományos megközelítések által mellőzött kutatási területekre, mint amilyenek a nemi (gender) kérdések, a nők jogai, a sebezhető csoportok (kisebbségek), a gyermekek és a környezet. Természetesen ezeknek a kérdéseknek a nagy része a nemzetközi konfliktusok idején egyre nagyobb jelentőséget kap. A feminizmus a biztonsági tanulmányokon belül kiemelt jelentőséget tulajdonít ugyanis annak, hogy a nemzetközi konfliktusok és polgárháborúk milyen hatással vannak ezekre a csoportokra és kérdésekre. A hadviselés általában a férfiakhoz kötődik, ezért ezt hagyományosan a férfiak ügyének tartják. Holott éppen a nők és gyermekek a leginkább sebezhetőek a konfliktusok alatt, és éppen az ő érdekeiket nem képviselik sosem a hadviselésről való politikai döntések meghozatalánál. A feminizmus igyekszik felhívni a figyelmet továbbá a környezeti kérdések elhanyagolására – általában és a fegyveres konfliktusok alatt is. Ez egy olyan aspektus, amelyet a hagyományos megközelítések teljes mértékben mellőznek.⁷⁴

Kritikai biztonságelméletek

A biztonság multiszektorális megközelítése egy Barry Buzan és munkatársai által bevezetett elméleti keret a biztonságpolitika elemzésére, ahogyan fentebb ezt már több alkalommal említettem. Buzan, Wæver és de Wilde amellet érveltek, hogy a biztonságot fel kell osztani a részletesebb elemzés érdekében. Öt biztonsági – politikai, gazdasági, katonai,

72 Katzenstein, Peter J.: Introduction: Alternative Perspectives on National Security. In: Katzenstein, Peter J. (ed.): *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. Columbia University Press, New York, 1996, és uo. Jepperson, Ronald L. – Wendt, Alexander – Katzenstein, Peter J.: *Norms, Identity, and Culture in National Security*.

73 Wendt, Alexander: *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

74 Kennedy-Pipe, Caroline: Gender and Security. In: Alan Collins (ed.): *Contemporary Security Studies i. m.* 75–80. o.

társadalmi és környezeti – szektort javasoltak. A politikai biztonságot érintő fenyegetések egyúttal a szuverenitást vagy az államhoz kapcsolódó uralkodó ideológiát is veszélyeztetik. A gazdasági jellegű fenyegetések sokkal szerteágazóbbak, és esetükben a referens objektum meghatározása is sokkal bonyolultabb. A szerzők szerint az államok általában nem tekintik a gazdasági fenyegetéseket egzisztenciális fenyegetéseknek. (A 2008-s világgazdasági válság viszont bebizonyította ennek az ellenkezőjét.) A katonai szektor értelemszerűen katonai fenyegetéseket hozhat az állam számára.⁷⁵ A társadalmi dimenzió a társadalmon belül bizonyos csoportok széles körű kollektív identitásának biztonságával foglalkozik.⁷⁶ A környezeti szektor lefedi a környezet biztonsági helyzetét a legkülönbözőbb szinteken.⁷⁷ A koppenhágai iskola tehát – a (neo)realizmussal ellentétben – megkérdőjelezi az állam egységes természetét.

A biztonságiasítás szorosan kapcsolódik a biztonság multiszektoralis megközelítéséhez, valójában ugyanannak az elméleti keretrendszernek a része. A koncepciónak több alapvető alkotóeleme is van, és azt írja körül, hogyan kerülhet egy adott kérdés a biztonság fogalmi ernyője alá, és hogyan válhat biztonsági kérdéssé. A modell a következő fogalmi elemeket tartalmazza: „referens objektum”, „biztonságiasító szereplő”, „egzisztenciális fenyegetés”, „rendkívüli jellegű intézkedések”. A referens objektum definíciója már korábban meghatározásra került. A biztonságiasító szereplő az, aki biztonsági kérdéssé változtatja az adott ügyet – ez a szereplő többnyire az állam. Mégpedig azért teszi ezt, hogy egzisztenciális fenyegetésnek kiált ki valamit, ami igazolja a rendkívüli politikai intézkedéseket. A legfontosabb következmény itt az, hogy a folyamat teljes egészében valószínűleg nem felel meg a valóságnak, ellenben megfelel a biztonságiasító szereplő érdekeinek, ami általában az állam vagy a politikai hatalom.⁷⁸

A biztonsági közösségek elmélete magában foglal liberális és konstruktivista elemeket egyaránt. Karl Deutsch és társai dolgozták ki 1957-ben. Deutsch szerint egy biztonsági közösség tagjai vitáikat békésen rendezik, és azonos elvárásaik vannak a békés társadalmi változásokat illetően. Különbséget tesz plurális biztonsági közösségek, mint az EU, és összeolvadt biztonsági közösségek, mint az Egyesült Államok között.⁷⁹ Ezt az elméletet aztán Adler és Barnett fejlesztette tovább, akik konstruktivista perspektívába helyezték, és arra jutottak, hogy a biztonsági közösségek közös értékekre és olyan tagokra épülnek, akik hasonló identitással bírnak.⁸⁰ Ennek egy további változatát képviseli a „regionális biztonsági komplexum elmélete”, amelyet Barry Buzan, Ole Wæver és Jaap de Wilde fogalmazott meg 2003-ban megjelent *Régiók és hatalmak. A nemzetközi biztonság struktúrája* című könyvükben. Nézeteik szerint a nemzetközi biztonság alapvető építőelemei a régiók. Ugyanazon régiók tagjai közös biztonságfelfogással rendelkeznek és kölcsönösen függnek egymástól, ugyanis a biztonsági kérdések esetében a régiók államai nem választhatók szét teljesen.⁸¹

75 Buzan, Barry – Wæver, Ole – de Wilde, Jaap: *Security: a New Framework for Analysis i. m.* 22. o.

76 Uo.

77 Uo. 21–23. o.

78 Uo.

79 Deutsch, Karl et al.: *Political Community in the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton University Press, Princeton, 1957.

80 Adler, Emanuel – Barnett, Michael: *Security Communities*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

81 Buzan, Barry – Wæver, Ole – de Wilde, Jaap: *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

A nemzetközi kapcsolatok angol iskolájához köthető Hedley Bull alkotta meg az államok társadalma koncepcióját. Ez valójában egy kevert elmélet, amely a realizmus és a liberalizmus jegyeit is magán hordozza, ugyanakkor kritikai elemeket is tartalmaz, és ez igazolja, hogy a kritikai megközelítések között említjük. Bull és az angol iskola szerint az anyagi valóság ellenére is a közös normák és értékek azok, amelyek a nemzetközi politikát formálják. Az államok részt vesznek nemzetközi szervezetek és intézmények munkájában, hatással vannak egymásra, és osztoznak bizonyos normákon és értékeken. Mindez egy szocializációs folyamaton keresztül valósul meg, amely elvezet az államok társadalmához a nemzetközi rendszerben. Az angol iskola elfogadja az anarchia koncepcióját, de nagy jelentőséget tulajdonít a nemzetközi szervezeteknek, különösen a nemzetközi jognak. Az anarchia azonban mérsékelhető az államok közötti közösségi érzés (társadalom) segítségével, aminek következtében bizonyos közös normák és értékek elfogadására képesek államok fejlődnek ki.⁸²

Összegzés

E tanulmány célja nem más, mint hogy rövid betekintést adjon a biztonságelméletekbe. Az említetteken kívül számos elmélet létezik még, azonban a korlátozott keretek miatt ezek tárgyalására nem térhettem ki. Ennek ellenére mégis oly sok eltérő megközelítés és elmélet került szóba, hogy joggal merülhet fel a kérdés: mi a teendő a biztonsági tanulmányokhoz tartozó elméletek hangzavarában? Amennyiben a cél a valóság leegyszerűsítése volt a megértés megkönnyítése érdekében, nem csak rontottunk a helyzeten az elméletek sokaságával, amelyek mind különbözőképpen értelmezik ugyanazt a valóságot? A válasz a lehető legnagyobb bizonyossággal *nem: minden tudományos diszciplína gazdagságát annak heterogenitása mutatja legjobban*. A heterogenitás igencsak egészséges, hiszen olyan intellektuális vitákat gerjeszt, amelyek továbbfejlesztik a valóság iránti megértésünket. Ez természetesen azt is jelenti, hogy egyik elmélet sem „jobb” vagy „rosszabb” a másiknál. Ezek csak elméletek, amelyek különböző ontológiai és episztemológiai meggyőződést tükröznek. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy minden elméletnek megvan a maga erős és gyenge oldala, és minden szituációt a megfelelő megközelítéssel kell feldolgozni. A terület heterogenitása is valóságunk összetettségét és sokszínűségét demonstrálja, illetve megmutatja, hogy a diszciplína milyen nagyszámú eszközt kínál a nemzetközi biztonsági kérdések értelmezésére. Az elemzőnek vagy tudósnak tehát figyelmesen kell megválasztania a megfelelő elméletet egy adott eset megértésére. Ugyanakkor a szakembereknek és a teoretikusoknak is alapos ismeretekkel kell rendelkezniük arról, hogy a bizonyos körülmények elemzésére kiválasztott elmélet milyen következményeket von maga után. Remélem, hogy ez az összefoglaló segített az olvasónak megérteni a világunk értelmezésére szánt elméletek közötti választás dilemmáját, és talán hozzájárult ahhoz is, hogy ez a választás valamivel könnyebb lehessen.

82 Bull, Hedley: *The Anarchical Society*. Columbia University Press, New York, 1977.